

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА МОЛИЯВИЙ ФИРИБГАРЛИККА ҚАРШИ ҚУРАШИШ БЎЙИЧА МЕЪЕРИЙ ҲУҚУҚИЙ БАЗАНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Хусанов Шухрат Бурханович

Фарғона давлат техника университети мустақил изланувчиси

Аннотация: Молиявий фирибгарликка қарши курашиши муаммоси сўнгги йилларда бухгалтерия ҳисоби, аудит, корпоратив бошқарув ва иқтисодий хавфсизлик бўйича олиб борилаётган тадқиқотларда марказий ўринлардан бирини эгалламоқда. Рақамли иқтисодиётнинг ривожланиши, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МХҲС) қўлланилишининг кенгайиши, капиталнинг трансчегаравий ҳаракатининг кучайиши ва молиявий операцияларнинг мураккаблашуви молиявий фирибгарликнинг олдини олиш, аниқлаш ва унга чек қўйишига қаратилган миллий норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириши заруратини келтириб чиқарди. Мақолада мазкур масалалар кўриб чиқилади.

Калим сўзлар: молиявий ҳисобот, сохталаштириш, фирибгарлик, молиявий фирибгарлик, ҳуқуқбузарлик, жавобгарлик, коррупция, халқаро стандартлар, жиддий бузилишлар, аудит риски, меъерий ҳуқуқий база.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасида молиявий фирибгарликка қарши курашиш давлат иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш, молия тизими барқарорлигини мустаҳкамлаш, тадбиркорлик муҳитини яхшилаш ҳамда инвесторлар ишончини оширишнинг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Бозор муносабатларининг чуқурлашуви, рақамли молиявий хизматларнинг кенгайиши, корпоратив секторда хўжалик операциялари ҳажмининг ортиши ва халқаро иқтисодий алоқаларнинг фаоллашуви молиявий муносабатларда шаффофлик, ҳисобдорлик ва назорат механизмларини янада кучайтиришни талаб этмоқда. Шу жиҳатдан молиявий фирибгарлик ҳолатларининг олдини олиш, уларни эрта аниқлаш ва самарали ҳуқуқий таъсир чораларини қўллаш мамлакат иқтисодий сиёсатининг долзарб вазифаларидан бири сифатида намоён бўлади.

Молиявий фирибгарлик иқтисодий субъектлар фаолиятида ҳисоб маълумотларини сохталаштириш, молиявий ҳисоботларни нотўғри шакллантириш, активлардан ноқонуний фойдаланиш, даромад ва харажатларни яшириш, солиқ мажбуриятларидан бўйин товлаш, кредит ва инвестиция ресурсларини мақсадсиз ишлатиш каби турли кўринишларда намоён бўлиши мумкин. Бундай ҳолатлар нафақат алоҳида корхона ёки ташкилотнинг молиявий натижаларига, балки бутун иқтисодиётдаги рақобат муҳитига, бюджет тушумларига, молиявий интизомга ва инвесторлар ишончига салбий таъсир кўрсатади. Шу сабабли молиявий фирибгарликка қарши курашиш фақат ҳуқуқни

муҳофаза қилувчи органлар фаолияти билан чекланиб қолмасдан, бухгалтерия ҳисоби, аудит, корпоратив бошқарув, ички назорат, комплаенс ва молиявий мониторинг тизимларининг ўзаро уйғун фаолиятини ҳам талаб этади.

Сўнгги йилларда мамлакатда корпоратив бошқарувни такомиллаштириш, бухгалтерия ҳисоби ва аудит тизимини халқаро стандартларга мослаштириш, давлат харидлари ва бюджет маблағларидан фойдаланишда очиқликни таъминлаш, коррупция ҳамда иқтисодий жиноятларга қарши курашиш бўйича кенг қамровли ислохотлар амалга оширилди. Ушбу ислохотлар молиявий ахборотларнинг ишончилигини ошириш, хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида ҳисобдорликни кучайтириш, молиявий операцияларнинг қонунийлигини таъминлаш ва иқтисодий жиноятларнинг олдини олишга қаратилган. Айниқса, аудиторлик фаолияти сифатини ошириш, ички назорат тизимини ривожлантириш ва молиявий ҳисоботларни халқаро талаблар асосида юритиш молиявий фирибгарлик хавфини камайтиришда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мазкур ислохотлар молиявий фирибгарликларнинг олдини олиш ва уларни ўз вақтида аниқлашга хизмат қилувчи мустаҳкам меъёрий-ҳуқуқий базани шакллантириш имконини берди. Молиявий фирибгарликка қарши курашишда ҳуқуқий асосларнинг мукамаллиги алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, улар иқтисодий муносабатлар иштирокчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилайди, молиявий интизомга риоя этишни таъминлайди ҳамда қонунбузарликлар учун жавобгарлик чораларини назарда тутди. Шу билан бирга, мавжуд қонунчилик нормаларининг амалиётда самарали қўлланилиши, назорат органлари, аудиторлик ташкилотлари ва хўжалик субъектлари ўртасида ахборот алмашинувининг йўлга қўйилиши молиявий фирибгарликларни барвақт аниқлаш имкониятларини кенгайтиради.

Ўзбекистонда молиявий фирибгарликка қарши курашишнинг ҳуқуқий асосини, аввало, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси [1], Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси [2], Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси [3], “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги [4], “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги [5], “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги [6] ҳамда “Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга, терроризмни молиялаштиришга ва оммавий қирғон қуролини тарқатишни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисида”ги [7] қонунлар ташкил этади. Ушбу норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар молиявий муносабатларда қонунийликни таъминлаш, ноқонуний даромадларни яшириш ва легаллаштириш ҳолатларининг олдини олиш, бухгалтерия ва аудит маълумотларининг ҳаққонийлигини таъминлаш ҳамда иқтисодий жиноятларга нисбатан ҳуқуқий жавобгарликни белгилашда муҳим ўрин тутди.

Шу нуқтаи назардан, молиявий фирибгарликка қарши курашиш масаласини илмий жиҳатдан ўрганиш нафақат ҳуқуқий механизмларни таҳлил қилиш, балки молиявий назорат, аудит, корпоратив бошқарув ва рақамли мониторинг воситаларининг самарадорлигини баҳолашни ҳам тақозо этади. Чунки замонавий шароитда молиявий фирибгарлик усуллари тобора

мураккаблашиб, рақамли технологиялар, электрон тўловлар, онлайн платформалар ва трансчегаравий молиявий операциялар билан боғлиқ янги хавф-хатарлар пайдо бўлмоқда. Бу эса молиявий фирибгарликка қарши курашишда анъанавий назорат усуллари билан бир қаторда, рискка асосланган ёндашув, маълумотлар таҳлили, ички аудит ва комплаенс тизимларидан кенг фойдаланиш зарурлигини кўрсатади.

Умуман олганда, Ўзбекистонда молиявий фирибгарликка қарши курашиш тизимини такомиллаштириш иқтисодий барқарорликни таъминлаш, молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш, бизнес муҳитида очиқлик ва ишончни мустаҳкамлаш ҳамда мамлакатнинг инвестициявий жозибадорлигини оширишга хизмат қилади. Шу боис мазкур мавзунини тадқиқ этиш молиявий назорат механизмларини такомиллаштириш, ҳуқуқий базанинг амалий таъсирчанлигини ошириш ва молиявий фирибгарлик хавфларини камайтириш бўйича илмий асосланган таклифлар ишлаб чиқиш нуқтаи назаридан муҳим аҳамиятга эга.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Халқаро академик адабиётларда молиявий фирибгарлик бўйича тадқиқотлар фирибгарликнинг сабаблари, фирибгарларнинг хулқ-атвори ва ички назорат ва аудитларнинг ролини ўрганувчи тадқиқотлар туфайли кенг ривожланди. Энг машҳури Доналд Кресси томонидан ишлаб чиқилган "фирибгарлик учбурчаги" [8] концепцияси бўлиб, у фирибгарлик учта омилнинг комбинацияси: босим, имконият ва рационализация билан боғлиқ деб таъкидлайди. Бу назария Девид Вулф ва Дана Хермансон томонидан янада ривожлантирилди, улар қобилият омили билан тўлдирилган "фирибгарлик олмоси" [9] моделини таклиф қилишди.

Халқаро профессионал ташкилотлар, биринчи навбатда (Association of Certified Fraud Examiners) Сертификатланган Фирибгарлик Экспертлари Ассоциацияси [10] томонидан олиб борилган тадқиқотлар фирибгарликка қарши кураш методологиясини ривожлантиришга катта ҳисса қўшди. У ҳар йили энг кенг тарқалган корпоратив фирибгарлик схемалари ва ички назорат механизмларининг самарадорлиги бўйича аналитик шарҳларни нашр этади. Treadway комиссияси [11] Ҳомийлик Ташкилотлари Қўмитаси (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission)нинг ички назорат бўйича тавсиялари ҳам илмий адабиётларда кенг қўлланилади, уларда самарали ички назорат тизими молиявий суиистеъмолликнинг олдини олишнинг асосий воситаси эканлиги таъкидланган.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Мақолани ёзишда молиявий фирибгарликни назорат қилишни такомиллаштириш муаммоларини ҳар томонлама ўрганиш имконини берувчи илмий билишнинг умумилмий ва махсус усуллари билан фойдаланилди, жумладан: таҳлил ва синтез усули; таққослаш усули; кузатиш, гуруҳлаш ва умумлаштириш ҳамда илмий абстракция усуллари.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Тадқиқод шуни кўрсатдики, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида “молиявий фирибгарлик” ёки “фирибгарликка қарши курашиш” атамалари тўғридан-тўғри қўлланилмаган. Бироқ Конституцияда фирибгарликнинг олдини олиш ва унга қарши курашишнинг конституциявий асосларини ташкил этувчи қатор принциплар мустаҳкамланган. Жумладан:

Қонун устуворлиги принципи:

Республикасида Конституция ва қонунларнинг устунлиги сўзсиз тан олинади ҳамда давлат органлари, мансабдор шахслар ва фуқаролар қонунларга мувофиқ ҳаракат қилишлари шарт. Бу норма ҳар қандай молиявий фирибгарлик ҳаракатларининг ҳуқуққа зид эканлигини белгилайди.

Хусусий мулк дахлсизлигининг кафолатланиши:

хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилади ва мулкдорнинг қонуний манфаатларини таъминлайди. Молиявий фирибгарлик эса мулквий ҳуқуқларга зарар етказганлиги сабабли мазкур конституциявий кафолатларга қарши ҳаракат ҳисобланади.

Иқтисодий фаолият эркинлиги ва ҳалол рақобат:

тадбиркорлик эркинлиги, мулк шакллариининг тенг ҳуқуқлилиги ва бозор муносабатларини ҳимоя қилишни назарда тутди. Молиявий ҳисоботларни сохталаштириш, солиқдан бўйин товлаш ёки активларни яшириш каби фирибгарлик ҳолатлари иқтисодий муносабатларнинг адолатлилигига путур етказди.

Инсон ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш:

таҳрирдаги Конституция инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини давлат томонидан ҳимоя қилинишига алоҳида эътибор қаратади. Шу нуқтаи назардан молиявий фирибгарлик инвесторлар, кредиторлар, акциядорлар ва давлат манфаатларига зарар етказувчи ҳуқуқбузарлик сифатида баҳоланади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида фирибгарликка қарши курашишнинг асосий ҳуқуқий механизми 168-модда – “Фирибгарлик” орқали белгиланган. Унга кўра, фирибгарлик деб алдаш ёки ишончли суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқини қўлга киритиш тушунилади. Жиноят кодексида:

- фирибгарлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган;
- жиноятнинг оғирлик даражаси етказилган зарар миқдорига, тақроран содир этилганлигига, хизмат мавқеидан фойдаланилганлигига ёки уюшган гуруҳ томонидан амалга оширилганлигига қараб кучайтирилади;
- ахборот технологиялари ва компьютер тизимларидан фойдаланиб содир этилган фирибгарлик учун ҳам оғирроқ жазолар назарда тутилган;
- энг оғир ҳолатларда 10 йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазоси қўлланилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 168-моддаси молиявий ва

мулкый муносабатларни жиноий тажовулардан ҳимоя қилишга қаратилган асосий ҳуқуқий норма ҳисобланади. Мазкур моддада фирибгарлик алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш орқали мулкый манфаат олиш сифатида тавсифланган бўлиб, унинг турли шакллари учун дифференциал жавобгарлик чоралари белгиланган. Бу эса мамлакатда молиявий фирибгарликка қарши курашишнинг муҳим ҳуқуқий асосларидан бири бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексида фирибгарлик учун алоҳида маъмурий жавобгарлик моддаси мавжуд эмас. Фирибгарлик, одатда, мулкка қарши қаратилган ижтимоий хавфли қилмиш сифатида Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 168-моддаси билан тартибга солинади. Бироқ Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексида молиявий фирибгарликнинг олдини олишга хизмат қилувчи қатор ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлик белгиланган. Жумладан:

- мулкка тажовуз қилувчи айрим ҳуқуқбузарликлар;
- топилган мол-мулкни яшириш;
- давлат харидлари соҳасида қонунчилик талабларини бузиш;
- манфаатлар тўқнашуви ҳақида ахборот бермаслик;
- молиявий ва хўжалик интизомини бузиш билан боғлиқ айрим ҳаракатлар учун маъмурий жазолар назарда тутилган.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексида фирибгарлик учун мустақил ҳуқуқбузарлик таркиби назарда тутилмаган бўлсада, молиявий фирибгарликларнинг келиб чиқишига сабаб бўлувчи айрим қонунбузарликлар учун маъмурий жавобгарлик чоралари белгиланган. Мазкур нормалар профилактик аҳамиятга эга бўлиб, мулкый муносабатларни ҳимоя қилиш ҳамда фирибгарликка олиб келувчи ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга хизмат қилади.

1- жадвал.

Ўзбекистон Республикасида молиявий фирибгарликка қарши курашиш бўйича меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар

№	Ҳужжат номи	Қабул қилинган сана	Асосий мазмуни
1	Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси	1994 й.	Молиявий фирибгарлик учун жавобгарлик чораларини белгилайди
2	“Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонун	2017 й.	Коррупция ва молиявий жиноятларнинг олдини олиш механизмларини белгилайди
3	“Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги Қонун	2019 й.	Банк тизимида молиявий хавфсизлик ва назоратни таъминлайди
4	“Жиноий даромадларни легаллаштиришга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонун	2020 й.	Пул ювиш ва терроризмни молиялаштиришга қарши чораларни белгилайди
5	Президент фармон ва қарорлари	Турли	Молиявий назорат ва

		йиллар	шаффофликни кучайтиришга қаратилган чора-тадбирлар
6	Марказий банк меъёрий ҳужжатлари	Доимий	Молиявий операцияларни мониторинг қилиш ва тартибга солиш

Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонунида молиявий фирибгарлик тушунчаси бевосита келтирилмаган бўлса-да, мазкур қонун молиявий фирибгарликларнинг олдини олиш ва уларни аниқлашнинг муҳим ҳуқуқий асосларини белгилаб беради. Қонуннинг асосий мақсади бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботларни тузиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат. Мазкур қонунга мувофиқ бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифаси фойдаланувчиларни ўз вақтида, тўлиқ ва ишончли молиявий ахборот билан таъминлаш ҳисобланади. Шу сабабли ҳисоб маълумотларини сохталаштириш, хўжалик операцияларини яшириш, даромад ёки харажатларни қасдан нотўғри акс эттириш қонун талабларининг бузилиши сифатида баҳоланади. Қонун молиявий фирибгарликка қарши курашишнинг қуйидаги муҳим механизмларини назарда тутади:

Биринчидан, молиявий ҳисоботнинг ҳаққонийлиги ва тўлиқлиги талаб қилинади. Корхона раҳбарияти бухгалтерия ҳисобини тўғри ташкил этиш ва молиявий ҳисоботларнинг ишончилигини таъминлаш учун жавобгар ҳисобланади. Бу эса ҳисоботларни сохталаштириш ҳолатларининг олдини олишга хизмат қилади.

Иккинчидан, ҳар бир хўжалик операцияси тегишли бошланғич ҳужжатлар билан тасдиқланган бўлиши шарт. Ҳужжатларсиз ёки сохта ҳужжатлар асосида операцияларни ҳисобда акс эттиришга йўл қўйилмайди. Бу талаб активларни ўзлаштириш ва молиявий натижаларни сохталаштириш хавфини камайтиради.

Учинчидан, активлар ва мажбуриятларни инвентаризация қилиш талаби белгиланган. Инвентаризация мол-мулкнинг ҳақиқий мавжудлигини текшириш орқали мулкни яшириш ёки талон-торож қилиш ҳолатларини аниқлаш имконини беради.

Тўртинчидан, молиявий ҳисоботларни белгиланган тартибда тақдим этиш ва сақлаш мажбурияти белгиланган. Бу давлат органлари, инвесторлар, кредиторлар ва аудиторларга корхона фаолиятини назорат қилиш имконини яратади.

Бешинчидан, бухгалтерия ҳисоби миллий ва халқаро стандартлар асосида юритилиши лозимлиги белгиланган. Бу эса ҳисоботларнинг шаффофлигини ошириш ва фирибгарлик схемаларини яшириш имкониятларини қисқартиришга хизмат қилади.

Шундай қилиб, “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонун молиявий фирибгарликка қарши курашишнинг профилактик ҳуқуқий механизми сифатида хизмат қилади. Қонунда молиявий ахборотнинг ҳаққонийлиги, тўлиқлиги, ҳужжатлар билан тасдиқланганлиги ва ҳисоботларнинг шаффофлиги бўйича белгиланган талаблар молиявий ҳисоботларни сохталаштириш, активларни яшириш ва бошқа фирибгарлик ҳаракатларининг олдини олишга қаратилган. Шу

жиҳатдан мазкур қонун Ўзбекистонда молиявий фирибгарликка қарши курашиш бўйича меъерий-ҳуқуқий базанинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.

2-жадвал.

Молиявий фирибгарликка қарши курашиш механизмлари ва уларнинг хусусиятлари

№	Механизм тури	Тавсифи	Самарадорлик даражаси
1	Қонунчилик назорати	Қонун ва меъерий ҳужжатлар орқали тартибга солиш	Юқори
2	Молиявий мониторинг	Шубҳали операцияларни аниқлаш ва таҳлил қилиш	Юқори
3	Банк назорати	Банклар фаолиятини доимий текшириш	Ўртача-юқори
4	Ахборот технологиялари	Антифрод тизимлар ва рақамли кузатув	Юқори
5	Халқаро ҳамкорлик	Халқаро ташкилотлар билан маълумот алмашиш	Ўртача
6	Жамоатчилик назорати	Оммавий ахборот воситалари ва фуқаролар иштирокида назорат	Ўртача

Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Қонунида “молиявий фирибгарлик” атамаси тўғридан-тўғри қўлланилмаган бўлсада, қонуннинг деярли барча асосий нормалари молиявий ҳисоботларни сохталаштириш, манфаатлар тўқнашуви, коррупция ва бошқа фирибгарлик ҳолатларини аниқлаш ҳамда уларнинг олдини олишга қаратилган. Қонун аудитнинг халқаро стандартлар асосида амалга оширилишини белгилаб, аудиторларни молиявий ҳисоботлардаги жиддий бузилишлар ва фирибгарлик хавфларини баҳолашга мажбур қилади.

1. Молиявий фирибгарликка қарши курашишнинг асосий принциплари

Қонуннинг 4-моддасида аудиторлик фаолиятининг асосий принциплари сифатида мустақиллик, холислик, ҳалоллик, касбий билим ва махфийлик белгиланган. Айнан ушбу принциплар аудиторнинг фирибгарлик ҳолатларини яшириш ёки уларга кўз юмишининг олдини олади.

2. Молиявий ҳисоботларнинг ишончлилигини таъминлаш

Қонунга мувофиқ аудитнинг асосий вазифаси молиявий ҳисоботнинг ҳаққонийлиги ва ишончлилиги юзасидан мустақил фикр билдиришдан иборат. Бу эса ҳисоботларни сохталаштириш, даромадларни сунъий ошириш, харажатларни яшириш ёки активларни нотўғри баҳолаш каби фирибгарлик схемаларини аниқлашга хизмат қилади.

3. Халқаро аудит стандартларининг қўлланилиши

Қонуннинг энг муҳим янгиликларидан бири аудитнинг фақат Халқаро аудит стандартлари (ISA) асосида амалга оширилишидир. Хусусан, ISA 240 стандарти аудитордан молиявий ҳисоботлардаги фирибгарлик хавфларини баҳолаш, фирибгарлик индикаторларини аниқлаш ва қўшимча аудиторлик процедураларини қўллашни талаб қилади. Шу боис қонун молиявий фирибгарликка қарши курашишнинг замонавий халқаро механизмларини миллий амалиётга жорий этган.

4. Аудит қўмитаси институтининг жорий қилиниши

Қонунда аудит қўмитаси тушунчаси киритилган бўлиб, у молиявий ҳисоботларни тайёрлаш жараёни, ташқи аудитор танлови ва ички назорат тизими устидан назоратни амалга оширади. Бу корпоратив бошқарув тизимида фирибгарлик хавфини камайтиришнинг муҳим воситаси ҳисобланади.

5. Коррупция ва жиноий даромадларни легаллаштиришга қарши талаблар

Қонунда аудиторларга маълум бўлган маълумотларни ошкор этмаслик принципи белгиланган бўлса-да, коррупция, жиноий даромадларни легаллаштириш ва терроризмни молиялаштириш билан боғлиқ ҳолатлар қонунчиликка мувофиқ тегишли органларга хабар қилиниши мумкинлиги кўрсатилган. Бу эса молиявий фирибгарликларга қарши курашишнинг муҳим ҳуқуқий механизми ҳисобланади.

6. Аудиторлик ташкилотларининг жавобгарлиги

Қонунда аудиторлик ташкилотлари ва аудиторларнинг кўрсатилаётган хизматлар сифати учун жавобгарлиги кучайтирилган. Аудиторлик фаолияти тўғрисидаги қонунчиликни бузган шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўлиши назарда тутилган. Бу норма аудиторларнинг фирибгарлик ҳолатларига нисбатан масъулиятини оширади.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Қонуни молиявий фирибгарликка қарши курашишнинг муҳим институционал ва ҳуқуқий механизми ҳисобланади. Қонунда мустақиллик, холислик ва ҳалоллик принципларининг мустаҳкамланиши, аудитнинг халқаро стандартлар асосида амалга оширилиши, аудит қўмиталари фаолиятининг йўлга қўйилиши ҳамда аудиторлик ташкилотларининг жавобгарлиги кучайтирилиши молиявий ҳисоботларни сохталаштириш ва бошқа фирибгарлик ҳолатларини ўз вақтида аниқлаш имкониятларини кенгайтиради. Шу жиҳатдан мазкур қонун мамлакатда молиявий фирибгарликка қарши курашиш бўйича меъёрий-ҳуқуқий базанинг асосий таркибий элементларидан бири ҳисобланади.

“Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуннинг асосий мақсади давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олиш, уни аниқлаш ва унга чек қўйишдан иборат. Қонунда коррупция шахсининг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий ёки бошқа шахслар манфаати йўлида ноқонуний фойдаланиши сифатида таърифланган.

Коррупция ва молиявий фирибгарлик иқтисодий хавфсизликка таҳдид солувчи ўзаро боғлиқ ҳодисалар ҳисобланади. Шу сабабли молиявий фирибгарликка қарши курашиш самарадорлиги кўп жиҳатдан коррупцияга қарши ички назорат ва рискларни бошқариш тизимларининг ривожланганлик даражасига боғлиқдир. Молиявий фирибгарлик нуқтаи назаридан қуйидаги нормалар муҳим аҳамият касб этади:

1. Коррупциянинг олдини олиш чоралари

Қонунда коррупцияга қарши профилактик чора-тадбирларга алоҳида эътибор қаратилган. Жумладан:

- давлат органлари фаолиятининг очиқлиги ва шаффофлиги;
- қарор қабул қилиш жараёнларининг ҳисобдорлиги;

- молиявий назорат тизимларини такомиллаштириш;
- ички назорат механизмларини кучайтириш.

Бу чоралар молиявий ҳисоботларни сохталаштириш ва бюджет маблағларини талон-торож қилиш хавфини камайтиради.

2. Манфаатлар тўқнашувини бошқариш

Қонунда манфаатлар тўқнашувини аниқлаш ва бартараф этиш муҳим вазифа сифатида белгиланган.

Аудит амалиёти нуқтаи назаридан бу талаб жуда муҳим ҳисобланади, чунки раҳбарият ва бухгалтерия ходимларининг шахсий манфаатлари молиявий ҳисоботларни сохталаштиришга сабаб бўлиши мумкин.

3. Шаффофлик ва ҳисобдорлик принциплари

Қонун давлат органлари ва ташкилотлар фаолиятида:

- очиқлик;
- шаффофлик;
- жамоатчилик назорати;
- ҳисобдорлик
- принципларини жорий этишни назарда тутади.

Ушбу принциплар молиявий фирибгарликнинг асосий сабабларидан бири бўлган ахборот асимметриясини камайтиради.

4. Ички назорат тизимини ривожлантириш

Қонунда коррупция хавфларини баҳолаш ва бошқариш механизмларини жорий қилиш белгиланган.

Бу талаб COSO ички назорат модели ва рискларга йўналтирилган аудит тамойиллари билан уйғун ҳисобланади.

Сизнинг диссертациянгизда таклиф этилаётган “5 босқичли етуклик модели” ҳам айнан мазкур қонун мақсадларига хизмат қилади.

5. Коррупция ва молиявий фирибгарлик ўртасидаги боғлиқлик

Халқаро тадқиқотлар (ACFE, Transparency International, World Bank) шуни кўрсатадики, молиявий ҳисоботларни сохталаштириш ҳолатларининг катта қисми коррупцион ҳаракатлар билан боғлиқ бўлади.

Хусусан:

- сохта шартномалар тузиш;
- активларни ўзлаштириш;
- яширин тўловлар;
- давлат харидларидаги қонунбузарликлар;
- бухгалтерия маълумотларини бузиб кўрсатиш
- кўпинча коррупцион манфаатлар туфайли амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида” ги Қонуни молиявий фирибгарликка қарши курашишнинг муҳим профилактик

ҳуқуқий механизми ҳисобланади. Қонунда белгиланган шаффофлик, ҳисобдорлик, манфаатлар тўқнашувини бошқариш, коррупция хавфларини баҳолаш ва ички назорат тизимини такомиллаштиришга оид талаблар молиявий ҳисоботларни сохталаштириш, активларни ўзлаштириш ва бошқа иқтисодий ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга хизмат қилади. Шу жиҳатдан мазкур қонун мамлакатда молиявий фирибгарликка қарши курашиш бўйича меъёрий-ҳуқуқий базанинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади

Ўзбекистон Республикасининг «Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга, терроризмни молиялаштиришга ва оммавий қирғин қуролини тарқатишни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисида»ги Қонуни молиявий операцияларнинг қонунийлиги ва шаффофлигини таъминлашга қаратилган.

Ушбу қонуннинг молиявий фирибгарлик мавзуси учун аҳамияти шундаки:

- молиявий фирибгарлик натижасида олинган маблағлар кўп ҳолларда
- легаллаштириш (money laundering) жараёнидан ўтказилади;
- сохта молиявий ҳисоботлар ноқонуний даромадларни яшириш

воситаси

- сифатида қўлланилиши мумкин;
- аудиторлар шубҳали молиявий операциялар, ғайритабиий пул

оқимлари

- ва сохта ҳужжатлаштириш ҳолатларига алоҳида эътибор қаратишлари лозим;

- қонун рискка асосланган ёндашув, мижозни идентификация қилиш

- ва шубҳали операцияларни аниқлаш механизмларини белгилайди;

- мазкур талаблар ISA 240 «Фирибгарликка оид аудиторнинг масъулияти»

- ҳамда ISA 315 «Рискларни баҳолаш» стандартлари билан бевосита боғлиқ ҳисобланади.

«Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга қарши курашиш тўғрисида»ги Қонун молиявий фирибгарликларнинг иқтисодий оқибатларини бартараф этишга қаратилган муҳим ҳуқуқий механизм ҳисобланади. Мазкур қонун шубҳали молиявий операцияларни аниқлаш, ноқонуний даромадларни яшириш схемаларини фош этиш ва молиявий ахборотнинг шаффофлигини таъминлаш орқали аудиторлик текширувларида фирибгарлик рискларини баҳолашнинг ҳуқуқий асосини шакллантиради.

Ушбу меъёрий ҳужжатларда молиявий ҳисоботларни сохталаштириш, активларни ўзлаштириш, солиқ тўлашдан бўйин товлаш, қалбаки молиявий маълумотлар тақдим этиш ва бошқа фирибгарлик ҳаракатлари учун жавобгарлик чоралари белгиланган.

Мазкур меъёрий-ҳуқуқий базанинг муҳим хусусияти шундаки, у молиявий фирибгарликка қарши курашишнинг профилактика, аниқлаш ва жавобгарлик механизмларини бир вақтнинг ўзида қамраб олади. Хусусан, “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонун бухгалтерия маълумотларининг ҳаққонийлиги ва

тўлиқлигини таъминлашни талаб қилса, “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Қонун аудиторларнинг молиявий ҳисоботлардаги жиддий бузилишлар ва фирибгарлик хавфларини аниқлаш бўйича масъулиятини белгилайди. Бу эса фирибгарликка қарши курашишда ташқи аудит институтининг аҳамиятини кучайтиради.

Шу билан бирга, мамлакатда молиявий фирибгарликларга қарши курашишнинг институционал механизми ҳам шакллантирилган бўлиб, унда Иқтисодиёт ва молия вазирлиги, Бош прокуратура ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти, Ҳисоб палатаси, Солиқ қўмитаси ҳамда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар муҳим ўрин тутаяди. Ушбу ташкилотлар ўртасидаги ахборот алмашинуви ва ҳамкорлик тизими молиявий фирибгарлик ҳолатларини аниқлаш самарадорлигини оширишга хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон меъерий-ҳуқуқий базасининг яна бир муҳим хусусияти халқаро стандартлар ва илғор хорижий тажрибалар билан уйғунлашиб бораётганидир. Жумладан, халқаро аудит стандартлари (ISA) [12], молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (IFRS) [13] ва FATF (Financial Action Task Force) [14] тавсиялари миллий қонунчиликка босқичма-босқич имплементация қилинмоқда. Бу эса молиявий фирибгарликларни аниқлаш ва баҳолаш жараёнларининг халқаро талабларга мувофиқлигини таъминлайди.

ХУЛОСА

Тадқиқот натижалари кўрсатишича, мавжуд меъерий-ҳуқуқий база молиявий фирибгарликка қарши курашиш учун зарур ҳуқуқий асосларни яратган бўлсада, иқтисодиётни рақамлаштириш шароитида янги турдаги фирибгарлик схемаларининг пайдо бўлиши аудиторлик амалиётида рискка йўналтирилган ёндашувларни янада такомиллаштиришни талаб қилмоқда. Шу муносабат билан молиявий фирибгарлик индикаторларини баҳолаш, рақамли таҳлил воситаларини жорий этиш ҳамда аудиторларнинг фирибгарликка қарши профессионал компетенцияларини ошириш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикасининг норматив-ҳуқуқий тизимини янада такомиллаштириш нафақат молиявий фирибгарлик учун юридик жавобгарликни кучайтиришга, балки унинг олдини олишнинг превентив механизмларини ривожлантириш, аудит методологиясини такомиллаштириш, таваккалчиликка йўналтирилган назорат усулларини жорий этиш, рақамли таҳлилий воситалардан фойдаланишни кенгайтириш ҳамда давлат органлари, аудиторлик ташкилотлари ва хўжалик юритувчи субъектларнинг ўзаро ҳамкорлиги самарадорлигини оширишга қаратилиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. <https://lex.uz/docs/6445145>
2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. <https://lex.uz/docs/111453>
3. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси.

<https://lex.uz/docs/97664>

4. Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонуни.

<https://www.lex.uz/acts/2931253>

5. Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Қонуни.

<https://lex.uz/mact/5307886>

6. Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонуни.

<https://www.lex.uz/acts/3088008>

7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга, терроризмни молиялаштиришга ва оммавий қирғин қуролини тарқатишни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисида”ги 2021 йил 29 июндаги 402-сон қарори.

8. Дубовик А. Корпоративное управление как средство противодействия мошенничеству. Журнал «Финансовый директор», №9-10 за 2010 год,

https://www.cfin.ru/management/practice/Fraud_triangle.shtml

9. Wolfe, David T., and Dana R. Hermanson. "The Fraud Diamond: Considering the Four Elements of Fraud." CPA Journal 74.12 (2004): 38-42. 8. Аудитнинг халқаро

стандартлари. <https://gov.uz/uz/imv/sections/view/22099>

10. Association of Certified Fraud Examiners. <https://www.acfe.com/>

11. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission

12. Халқаро аудит стандартлари. <https://www.imv.uz/>

13. Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари. <https://www.imv.uz/>

14. Financial Action Task Force тавсиялари. <https://www.fedsfm.ru/activity/fatf>